

Н. М. Оксанюк
здобувач кафедри цивільного права та процесу
Хмельницького університету управління та права

УДК 347.65/.68

СВОБОДА ЗАПОВІТУ ЯК ОДИН З ОСНОВНИХ ПРИНЦИПІВ СПАДКОВОГО ПРАВА

Проаналізована сутність свободи заповіту та можливість її обмеження. Визначено, що цей принцип права є одним з основних принципів у спадковому праві.

Ключові слова: принцип, заповіт, свобода.

Одним із основних принципів спадкового права є принцип свободи заповіту, стан розвитку якого вказує на рівень демократизації суспільства та розвитку правової свободи громадян, яка закріплена діючими нормами права. Проте принцип свободи заповіту не є абсолютним. Існують законодавчо закріплені випадки, коли особа може бути обмежена у своєму праві розпорядитися майном, або спадкоємець за заповітом не зможе повністю отримати заповідане майно при наявності спадкоємців, що мають право на обов'язкову частку у спадщині.

Окремі аспекти принципів свободи заповіту досліджували такі науковці, як С. Я. Фурса, Я. М. Шевченко, Н. М. Павлюк, Я. В. Ковальчук, О. В. Дзера, В. К. Дронікова, Е. Б. Ейдінова, Ю. О. Заїка, В. П. Грибанов, О. С. Іоффе, О. О. Красавчиков, Н. С. Кузнецова, П. С. Нікитюк, І. Б. Новицька, С. Г. Пасічник, І. С. Перетерський, Л. К. Радзівський, З. В. Ромовська, М. В. Гордон.

Мета статті — проаналізувати сутність свободи заповіту та можливість її обмеження, проаналізувати глибинність цього суспільного прояву та відзначити важливість інституту свободи у спадковому праві для соціуму.

На різних етапах суспільного розвитку ставлення до визнання за особою свободи написання заповіту, можливості розпорядитися своїм майном після смерті суттєво змінювалося. Питання про свободу заповіту так чи інакше було порушене всіма існуючими спадковими теоріями і вирішення його визначали тією точкою зору, яка була сформована щодо основ спадкування. Так, якщо було визначено, що спадкове право базується на сімейних началах, то спадкоємці спадкували за законом. І навпаки, якщо сім'ї відводилася незначна роль, то тоді за заповітом затверджувалася необмежена свобода [1, с. 14].

Згідно зі ст. 1233 ЦК України заповітом є особисте розпорядження особи на випадок своєї смерті [2, с. 320]. Ст. 1235 Цивільного кодексу України визначає один з основних принципів спадкування — свобода заповіту. Свобода заповіту проявляється в першу чергу в тому, що кожен вправі заповідати майно на свій погляд. З цього випливає, що особа може розпорядитися своїм майном, а може і не робити цього, причому вона не повинна ні те ні інше мотивувати. Цей принцип тісно пов'язаний із загальним цивільним принципом диспозитивності правового регулювання.

Відповідно до норм цивільного законодавства заповіт повинен бути складений особисто особою з повною цивільною дієздатністю, тому заповідач повинен бути присутнім при складанні заповіту та його оформленні. Здійснення його через представника не допускається (ч. 2 ст. 1234 ЦК України). Якщо заповідач у момент

складання заповіту не усвідомлював значення своїх дій або не міг керувати ними, — суд на підставі позовної заяви зацікавлених осіб може визнати заповіт недійсним.

Також майно заповідача може бути заповідане як спадкоємцям, які входять у коло спадкоємців за законом, так і тим, які ними не є. Заповідач може заповісти все майно особі, з якою не має родинних чи сімейних стосунків. Так, у п. 16 Пленуму Верховного Суду України від 30 травня 2008 р. № 7 “Про судову практику у справах про спадкування” зазначено, що заповідач має право призначити своїми спадкоємцями фізичних осіб незалежно від наявності в нього з цими особами сімейних, родинних стосунків, а також інших учасників цивільних відносин [3].

На підтвердження цього положення також можна зазначити і рішення Бобровицького районного суду Чернігівської області від 4 березня 2010 р. (номер справи № 2-59/2010 р.). Так, до суду звернулися родичі померлого з проханням визнати заповіт недійсним, так як усе майно було заповідане сторонній особі. Розглянувши всі матеріали справи, суд відмовив у задоволенні позову. У мотивувальній частині рішення було зазначено, що Цивільний кодекс України проголошує принцип свободи заповіту, відповідно до якого заповідач може призначити своїми спадкоємцями одну або кілька фізичних осіб незалежно від наявності у нього з цими особами сімейних, родинних стосунків, а також інших учасників цивільних відносин. Крім того, він може без зазначення будь-яких причин позбавити права на спадкування будь-яку особу з числа спадкоємців за законом. У цьому разі ці особи не можуть одержати право на спадкування [4].

Заповідач може будь-яким чином визначити частину у спадщині кожного спадкоємця. Він може залишити частину спадкового майна і не включити його до заповіту, яке після смерті спадкодавця буде успадковуватися на загальних підставах, тобто спадкоємцями за законом.

Заповідач може залишити без спадщини одного, двох або всіх спадкоємців за законом шляхом прямого волевиявлення. У цьому випадку маємо на увазі, що заповідач може скласти заповіт таким чином, щоб спадкоємцям за законом не залишилося спадкового майна, так як спадкодавець охопив заповітом все спадкове майно. Або ж заповідач може визначити частку спадкового майна в заповіті так, щоб спадкоємцю за заповітом залишилася менша частка, аніж та, яку він успадкував би, якщо прийняття спадщини відбулося за законом. Якщо спадкоємця позбавив спадщини спадкодавець, то закликання його до прийняття спадкового майна після смерті спадкодавця виключається, крім випадків, коли особа має право на обов’язкову частку у спадщині. Виходячи з наявності інституту обов’язкової частки у спадщині, це положення частково обмежує свободу заповіту.

Відповідно до ст. 1241 Цивільного кодексу України право на обов’язкову частку мають:

- а) малолітні, неповнолітні діти;
- б) повнолітні непрацездатні діти;
- в) непрацездатна вдова (вдівець);
- г) непрацездатні батьки.

Зазначені особи незалежно від змісту заповіту мають право на половину частки, яка належала б кожному з них у разі спадкування за законом. Розмір обов’язкової частки у спадщині може бути зменшений судом з урахуванням стосунків між цими спадкоємцями та спадкодавцем, а також інших обставин, які мають істотне значення.

Право на обов’язкову частку не пов’язується з матеріальним та сімейним станом особи, одержанням нею пенсії чи заробітної плати, емансипацією особи. С. Я. Фурса вважає, що слід відмовляти у праві на спадкування за правом на обов’язкову частку особам, які при фактичній непрацездатності за віком або за станом здоров’я працюють і отримують заробітну плату чи дохід від підприємницької діяльності [5]. З цим важко погодитися, адже потрібно розрізняти юридичну та фактичну непрацездатність [6, с. 144]. З юридичної точки зору, особа може досягти пенсійного віку (вік, з якого настає юридична непрацездатність), але це не означає,

що вона не може працювати фактично, наприклад, здійснювати успішну наукову діяльність. Якщо непрацездатна особа продовжувала працювати на момент відкриття спадщини, це не означає, що через невеликий проміжок часу особа не захворіє і всі зароблені кошти доведеться витратити на лікування. Тому ЦК України захищає інтереси саме цих осіб.

Перелік осіб, які мають право на обов'язкову частку у спадщині, визначається не на момент посвідчення заповіту, а на момент відкриття спадщини. Наприклад, на момент посвідчення заповіту непрацездатні батьки не мають права на обов'язкову частку у спадщині, а лише шанс на отримання такої частки в майбутньому, адже не відомо, чи вдасться їм пережити свою дитину, тому не можна говорити ні про права осіб на обов'язкову частку за життя заповідача, ні про позбавлення цього права заповідачем, так як не можна позбавити особу того, чим вона ще не володіє, підкреслює З. В. Ромовська [6, с. 113].

Свобода заповіту також проявляється в тому, що заповідач може включити в заповіт й інші розпорядження: заповідальне розпорядження (ст. 1238 ЦК України), заповіт з умовою (ст. 1242 ЦК України), встановлення сервітуту в заповіті (ст. 1246 ЦК України) та інші. Свобода заповіту також проявляється у тому, що заповідач, зберігаючи свою дієздатність, у будь-який момент може змінити заповіт, скасувати його.

У ст. 1228 ЦК України зазначено, що особа має право розпорядитися правом на вклад у банку на випадок своєї смерті, склавши заповіт або зробивши заповідальне розпорядження банку (фінансовій установі). Таким чином, ЦК України закріплює не тільки вільне волевиявлення у формі свободи заповіту, але й свободу розпорядження банку на свої заощадження. Ця норма дає підстави говорити про те, що заповіт та розпорядження банку мають однакові юридичні наслідки для прийняття спадщини за наявності волевиявлення особи. Причому при наявності заповіту та розпорядження банку щодо одного і того ж самого вкладу спадкоємець буде приймати спадщину за тим розпорядженням, яке було складено пізніше. Якщо ж розпорядження банку містить волю особи щодо половини вкладу, але є ще заповіт на весь вклад, який був складений раніше ніж розпорядження банку, то спадкування однієї частини вкладу буде відбуватися відповідно до змісту розпорядження на вклад, а інша частина за заповітом.

У відповідності до принципу свободи заповіту заповідач не зобов'язаний повідомляти кому-небудь про зміст заповіту, намір написати, змінити чи скасувати заповіт, так як і про причини прийнятого рішення. Положення про таємницю спадкування закріплене у ст. 1255 Цивільного кодексу України. Так нотаріус, інша посадова особа, службова особа, яка посвідчує заповіт, свідки, а також фізична особа, яка підписує заповіт замість заповідача, не мають права до відкриття спадщини розголошувати відомості щодо факту складення заповіту, його зміст, скасування або зміни заповіту. Цією нормою захищаються інтереси не лише заповідача, а й потенційного спадкоємця, адже особа, яка не виявилася включеною до списку спадкоємців, може впливати на заповідача, примушуючи його до внесення змін у заповіт. Розголошення відомостей про заповіт може спричинити протиправну поведінку особи, яка не включена в заповіт.

Ст. 32 Конституції України встановлює, що ніхто не може зазнавати втручання в його особисте і сімейне життя, крім випадків, передбачених Конституцією України. Не допускається збирання, зберігання, використання та поширення конфіденційної інформації про особу без її згоди, крім випадків, визначених законом, і лише в інтересах національної безпеки, економічного добробуту та прав людини.

Крім того, цивільне законодавство відносить недоторканність особистого та сімейного життя, яка належить особі в силу закону і є невідчужуваним правом особи, до числа особистих немайнових прав. Відповідно до ст. 301 ЦК України фізична особа має право на особисте життя та його таємницю. Складення заповіту — один із проявів особистого життя. Також цивільне законодавство забезпечує

захист вказаних благ з використанням у необхідних випадках різних способів захисту, передбачених ст. 16 ЦК України. Особі дуже важливо, щоб формування її волі в заповіті проходило вільно, без будь-якого примусу. Але особа повинна бути впевнена в тому, що після написання заповіту його зміст не буде проголошений, у тому числі і особами, які в силу тих чи інших обставин знали зміст заповіту (наприклад, заповіт був посвідчений при свідках). Відсутність такої впевненості в заповідача може потягнути за собою його відмову в написанні заповіту або написання заповіту, зміст якого не буде відображенням точної волі заповідача. До того ж не можна списувати з рахунку той моральний дискомфорт, який може відчувати заповідач, дізнавшись, що таємницю заповіту розкрито ще до відкриття спадщини. Це може вплинути на стосунки між заповідачем та його близькими, внести розлад у їхні відносини, після чого він буде змушений змінити свою волю, хоча не хотів би цього робити.

Отже, свобода заповіту є однією з основних принципів спадкового права, яка досить стрімко розвивається в сучасній цивілістиці. Розвиток цього принципу є показником стану розвитку правового суспільства в державі. Проте з вищенаведеного бачимо, що принцип свободи заповіту не є абсолютним, існують законодавчо закріплені обмеження в його реалізації.

Список використаних джерел

1. Полозова, Е. А. Жилье в подарок или по наследству [Текст] / Е. А. Полозова // Юридический консультант. — 1998. — № 7. — С. 10–17.
2. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 р. № 435–IV [Текст] // ВВР. — 2003. — №№ 40–44. — Ст. 356.
3. Про судову практику у справах про спадкування : постанова Пленуму Верховного Суду України від 30.05.2008 р. № 7 [Текст] // Вісник Верховного Суду України. — 2008. — № 6. — С. 17.
4. Рішення Бобровицького районного суду Чернігівської області від 04.03.2010 р. справу № 2–59/2010 р. за позовом ОСОБА_4 до ОСОБА_2 про визнання заповіту недійсним [Електронний ресурс] Єдиний реєстр судових рішень. — URL : <http://reyestr.court.gov.ua/Review/8626840>.
5. Спадкування за законодавством України [Текст] : коментар. Загальні положення про спадкування. Судова практика : [збірник нормативних актів] / Є. О. Рябоконт, С. Я. Фурса [та ін.]. — К. : Юрінком Інтер, 2009. — 352 с.
6. Ромовська, З. В. Українське цивільне право. Спадкове право [Текст] : [підручн.] / З. В. Ромовська. — К. : Алерта; КНТ, 2009. — 264 с.

*Рекомендовано до друку кафедрою цивільного права та процесу
Хмельницького університету управління та права
(протокол № 8 від 28 лютого 2012 року)*

Надійшла до редакції 19.06.2012

Оксаниук Н. Н. Свобода завещания как один из основных принципов наследственного права

Проанализирована сущность свободы завещания и возможность ее ограничения. Определено, что этот принцип права есть одним из основных принципов в наследственном праве.

Ключевые слова: принцип, завещание, свобода.

Oksaniuk, N. M. The Freedom of Testament as Basic Principle of the Inheritance Law
The freedom of testament and possibility of its limitation are analysed in the article. Certainly, that this principle of right is one of basic principles in the inherited right.

Key words: principle, testament, freedom.

